

Gabriel Ștrempel

SCRIERI ÎN VERSIUNE ROMÂNEASCĂ ȘI TRADUCEREA
TESTAMENTULUI MITROPOLITULUI DIMITRIE AL
ROSTOVULUI ÎN COLECȚIILE BIBLIOTECII
ACADEMIEI ROMÂNE

În primăvara anului 1985, când mă pregăteam să închei volumul IV din *Catalogul manuscriselor românești*, înainte cu un an de adaosul neașteptat al fondului mitropolitului Vasile Mangra, cumpărat la 30 aprilie 1986, de la Ana Manolescu, am dat peste un text de două pagini, așezate la începutul volumului 5805¹, cu care nu avea nicio legătură.

Era vorba de o diată alcătuită la 4 aprilie 1704 și tradusă în românește la o dată neprecizată, poate în anul 1803, de când datează copia *Teatrul Politic* al lui Ambrosius Marlianus², care ocupă întregul manuscris, cu excepția a 5–6 file de istorioare morale și un fragment din istorioara biblică *Iosif și Asinetha*³.

Am parcurs textul fără dificultate, căci este scris limpede, într-o grafie curată de cărturar și m-a impresionat modestia, mai rar întâlnită la un arhieru. Am reținut dimensiunea pe care a dat-o propriei existențe: „... atâta mi s-a părut <viața> ca când am intrat pă o ușă și am eșit pă alta”, și am raportat-o anilor mei de viață: perfectă similitudine.

Dimitrie Rostovski, mare arhieru, mare învățat, mare predicator, mare istoric, căci despre el este vorba, a fost unul dintre cei mai traduși autori ecleziastici ucraineni în românește. Doar Paisie Velicicovschi mai este prezent cu atâta aplomb în traducerile românești din rusește, ca și Dimitrie Rostovski.

Dar cine a fost, ce a făcut, cum a trăit și ce a lăsat în urma lui în cultura ecleziastică ortodoxă acestui fiu al Ucrainei?!

¹ Descrierea lui în *Catalogul manuscriselor românești <din> B.A.R., 4414–5920 <vol.> IV*, Editura Științifică, București, 1992, p. 402–403.

² Cf. Ariadna Camariano, *Traducerea greacă a „Teatrului politic” atribuită greșit lui N. Mavrocordat și versiunile grecești*, în „Revista istorică română”, vol. XI–XII (1941–1942), p. 216–258.

³ Cf. C. Bobulescu, *Istoria frumosului Iosif și a prea frumoasei Asineta*. După un manuscris din 1753 (Biblioteca pentru popor, 15). București 1922. Vezi și Christoph Burchard, *Untersuchungen zu Joseph und Aseneth ...* Tübingen, 1965, p. 4, 17, 39.

Puținele informații bio-bibliografice pe care le-am putut folosi, toate dinaintea revoluției ruse, dau posibilitatea creionării biografiei sale⁴. S-a născut în anul 1651 la câțiva km de Kiev, în localitatea Macarov. Tatăl său se chema Sava Grigorievici Tuptalo și a făcut parte din armata cazacilor, luptători la început alături de polonezi, mai apoi sub egida Moscovei. Amândoi părinții erau recunoscuți pentru curajul lor. A fost botezat cu numele de Daniil. La vârsta de 11 ani a intrat în colegiul de la Kiev, înființat de Petru Movilă, al cărui rector atunci (1662) era foarte cunoscut și învățatul Ioanichie Galeatovschi (Ioannykij Haleatovskij), autorul operei omiletice *Ključ razumeanija*, Lvov, 1665, a cărei traducere românească s-a tipărit nu după mult timp, în 1678, la București, sub titlul *Cheia înțeleșului*⁵.

Studiile includeau și limba latină, pe lângă tematici teologice, dar nu ofereau și cunoștințe laice suficiente. Trei ani a studiat Daniil Tuptalo la Kiev, până în anul 1665, când colegiul a fost ruinat de hatmanul Doroșesco, aliat pe rând cu ucrainenii, cu turcii, cu moscoviții. Neavând ce face și cu înclinații înnăscute pentru lucrurile sfinte, s-a îndreptat spre mănăstirea Sf. Chiril, înălțată la câțiva km de Kiev, unde în anul 1668 a fost tuns într-un monahism de foarte învățatul egumen Meletie Dzik. Acesta, împreună cu mitropolitul Kievului, Iosif Tukališki și cu arhiepiscopul de Cernigov Lazăr Baranovici au făcut o aprigă opoziție mișcărilor iezuite din Ucraina, la acea vreme stăpânită de polonezi, ca și tendințelor moscovite de acaparare a bisericii ucrainene.

Dimitrie colindă prin mai multe mănăstiri, ca să cunoască din plin viața monahală. În 1669, pe când se afla pe Nipru, la mănăstirea Kanev, mitropolitul Iosif îl consacră ierodiacon. Începe activitatea de predicator și este observat de mitropolitul Lazar Baranovici al Cernihovului, care îl numește în această calitate în 1675. În același an fusese sfințit ieromonah la Mănăstirea Sfânta Treime din localitatea Gustâi. Ține predici de mare adâncime la mănăstiri din Ucraina și Lituania și se face cunoscut ca o apreciabilă personalitate eclesiastică.

În anul 1682 este numit egumen al mănăstirii Baturin, dar preocupările sale pentru omiletică și pentru combaterea marilor vicii ale populației, în special a bețiilor, l-au determinat să renunțe la această sarcină administrativă. Un an mai târziu îl întâlnim predicator la lavra Pecerska, foarte apreciat de mitropolitul

⁴ A se vedea în special cartea lui M.S. Popov: *1709–1909. Sviatitel' Dimitrij Rostovskij i ego trudî*. (Preasfințitul Dimitrie Rostovski și munca sa). Sanct Peterburg, 1910, 350 p. Un articol substanțial se găsește și în *Enciclopediceskii Slovar*, tom. XA (Desmurgîia–Domîțian), Sanct-Peterburg, 1893, p. 608–609; marea Enciclopedie Sovietică nici nu pomenește măcar numele lui.

⁵ Cartea, care cuprinde cazanii la unele dumineci și sărbători de peste an, este cea dintâi tipăritură bucureșteană în limba română, realizată în tiparnița adusă, probabil, de la Moscova de mitropolitul Varlaam, fost stareț la Glavacioc. Vezi descrierea cărții la Bianu–Hodoș, *Bibliografia românească veche*, 1508–1830, tomul I (1508–1716), București, 1903, p. 217–222.

Kievului, Varlaam Jasinski. Ceea ce l-a legat, mai ales, de prestigioasa mănăstire ucraineană a fost tipografia acesteia, unde Dimitrie Rostovski își va imprima succesiv volumele din prestigioasa sa operă religioasă.

La *Viețile sfinților* a început lucrul la 6 mai 1684 și l-a continuat timp de 20 de ani⁶. Din opera de predicator nu s-au păstrat decât puține omilii. Cea mai veche dintre ele datează din anul 1685.

Mineele sale s-au bucurat de o mare răspândire nu numai în Ucraina, ci în întreaga Rusie. În anul 1690 el a călătorit la Moscova și a prezentat primele volume ale lucrării. A fost numit, pe rând, egumen al mai multor mănăstiri: Baturin, Gluhov, Chirilov, Elețk, dar preocuparea sa de căpetenie a rămas scrisul și predica.

În anul 1701 Dimitrie Tuptalo a fost numit mitropolit al Siberiei. Pornit la drum, spre Tobolsc, sediul administrativ și bisericesc al Rusiei de dincolo de Urali, slăbit de post și rugăciuni, sănătatea i s-a deteriorat de așa manieră, încât, ajuns de la Kiev la Moscova, a fost nevoit să-i ceară lui Petru cel Mare să-și întrerupă călătoria și să rămână în capitală. I s-a îngăduit acest lucru și un an mai târziu, în 1702, a fost numit mitropolit al Rostovului, oraș așezat aproape de vărsarea Donului în Marea de Azov.

S-a grăbit să ajungă în eparhia încredințată, pe care a găsit-o într-o îngrijorătoare stare de înapoiere, sub toate aspectele. A pus bazele învățământului, pe care l-a organizat după sistemul kievean, cu latina și greaca, limbi de studiu obligatoriu. A desfășurat o intensă activitate de predicator, pe înțelesul oamenilor simpli și a combătut defectele, viciile grave ale rușilor și ucrainenilor, în primul rând, beția. S-a ridicat împotriva rascolnicilor și a separatismului acestora, elaborând o lucrare ce nu și-a pierdut până astăzi actualitatea⁷. A lucrat intens la *Viețile sfinților* și la *Cronograful* de la facerea lumii și până la patriarhul Iacov. Și, mai presus de orice, a dus o viață de adevărat călugăr, fiind un exemplu de ascet, de om desprins de toate cele lumești.

În toamna anului 1709, Dimitrie Rostovski ajunsese la capătul puterilor, din cauza muncii intense și a vieții de privațiuni pe care și le-a impus. În dimineața zilei de 28 octombrie a fost găsit mort în chilia sa, îngenunchiat în poziție de rugăciune. Îndată s-a procedat la inventarierea averii, în folosul bisericii, după legislația călugărească. Au fost găsite suma de 6 ruble și îmbrăcămintea modestă de monah.

⁶ Au fost traduse parțial la Mănăstirea Neamț. O imprimare românească, în 8 volume, cu caractere chirilice, a dat Tipografia Eparhică din Chișinău între anii 1909–1915: *Viețile sfinților pe limba moldovenească*, întocmită pe temeiul cărților „Viețile sfinților” ale sfântului Dimitrie al Rostovului tălmăcite pe limba rusă <din slavona bisericească> și tipărite în tipografia sinodală din Moscova, cu depliniri, însemnări lămuritoare și cu chipurile sfinților ... Ediția Sfatului Frățimii Nașterii lui Hristos din Eparhia Chișinăului (adaos la jurnalul „Luminătorul”).

⁷ Cât de mult a fost apreciat în lumea noastră opera lui Dimitrie Rostovski, mai ales în Moldova, rezultă și din faptul că aceasta a fost tipărită la Mănăstirea Neamț, în anul 1837, prin grija marelui învățat care a fost mitropolitul Veniamin Costache.

Marele învățat avea o înțelegere cu Ștefan Javorski, mitropolitul Rjazanului, autorul operei de polemică religioasă intitulată *Piatra credinței*, tradusă și în românește și păstrată în mai multe copii manuscrise⁸, ca acela care va supraviețui să officieze slujba de înmormântare a celui ce va părăsi mai întâi această lume. Aproape o lună a așteptat trupul lui Dimitrie al Rostovului neîngropat. A fost prohodit la 25 noiembrie, în catedrala Rostovului, de către mitropolitul Rjazanului, care a impus îngroparea la mănăstirea Zaciatievsk, așa cum ceruse Dimitrie prin testament, și nu în catedrală, cum ar fi dorit credincioșii. Astrucarea s-a făcut cam în grabă, căci Ștefan Javorski voia să se înapoieze la Rjazan, așa că nu a fost timp pentru construirea unei cripte de zid. Au fost folosite bârne, care cu vremea au putrezit. În toamna anului 1752 mormântul s-a prăbușit. Făcându-se cercetări, s-a găsit trupul mitropolitului intact. A fost așezat într-o raclă nouă și Sfântul Sinod al bisericii moscovite, sub presiunea credincioșilor și mai ales a împărătesei Elisabeta Petrovna, fiica lui Petru cel Mare, a hotărât sanctificarea marelui prelat. În anul 1763 moaștele sfântului Dimitrie Rostovski au fost puse într-un sicriu mareț și transferate în catedrala Rostovului. Dacă este să dăm crezare unei reproduceri de la p. 343 a cărții lui M. S. Popov, menționate, mai sus, la nota 4, la această ceremonie a participat însăși Ecaterina a II-a și curtea. Bogat costumată, majestuoasă, aproape severă, ea sprijinea cu o mână sicriul, purtat de înalți prelați.

Cine poate preciza unde va fi fiind astăzi trupul sfințit al marelui predicator?! După Revoluție, au secat călimările bisericii ruse și nu s-a mai scris nimic cu privire la viața și opera lui Dimitrie Rostovski timp de mai bine de 70 de ani. În orice caz, nu avem cunoștință despre bibliografia religioasă rusă din această lungă perioadă întunecată din istoria ecleziastică răsăriteană.

Înainte să ne referim la prezența operei mitropolitului în fondurile de manuscrise ale Bibliotecii Academiei, redăm în întregime unica versiune cunoscută a traducerii în românește a diatei, adică a testamentului ilustrului prelat. Acesta se găsește, cum precizam la început, în manuscrisul 5805, filele 1–2, iar textul coincide cu paginile 277–279 din cartea lui M. S. Popov – mai puțin preambulul – care lipsește:

„De vreme că toate ale lumii aceștia sânt trecătoare și asemenea ca fumul și ca iarba câmpului și cât am viețuit într-această lume toate le-am cunoscut deșarte și mincinoase și nimic n-am cunoscut, fără decât atâta mi s-au părut <viața> ca când am intrat pe o ușă și am eșit pe alta. Dar numele lui Dumnezeu tot să fie lăudat.

Deci din porunca lui Dumnezeu, ajungând la vârsta bătrânăților și temându-mă să nu mă găsească sfârșătu vieții, odată, fără de veste, vrut-am și bine am voit mai înainte de ceasul sfârșitului meu, fiind întreg la minte și cu toată socoteala mea, ca să-mi așază cu această diată a mea și toate ale mele ce am avut, ca să știu

⁸ În colecțiile Academiei se păstrează șapte manuscrise cu opera lui Ștefan Javorski.

și să păzească și să urmeze după sfârșitul meu, care las cu sufletul meu și cu mare blestem ca nimic să nu strămute, nici să strice din câte am lăsat, precum arată în jos, anume:

În numele Tatălui și Fiului și al Sfântului Duh, iată eu, smeritu[1] arhieru Dimitrie, mitropolitu[1] Rostovului, auzind glasul Domnului meu, cel ce grăiaște în Sfânta Evanghelie: „Fiț gata, că în ceasul care nu gândiț Fiiul omenesc va veni”. Pentru că nu știț când Domnul va veni, seara, ori la miezul nopții, ori la cântatu cocoșilor, ori dimineața, ca nu viind de năpraznă va afla pre voi dormind, acel glas al Domnului auzindu și temându-mă, încă și cu dese neputințe fiind cuprins și din zi în zi slăbindu-mă cu trupul și așteptând în toată vrémea acel grăit de Domnul năpraznic ceas al morții și după putérea mea gătindu-mă spre eșirea dintru această viață, am judecat cu această diiată duhovnicească a mea înștiințare a face tuturor carii după sfârșatu meu vor vrea a căuta averea mea cea din chilie, ca să nu ostenească în zahar, nici să cérce pre cei ce mi-au slujit mie pentru Dumnezeu, să știe a mea visterie și bogăție, care din tineréte n-am adunat.

Aceasta nu mărimdu-mă în deșărt zic, ci cercătorilor de avérite méle celor după mine înștiințare să fac. Pentru că de când am luat sfântu chip călugăresc și m-am tunsu în mănăstirea Chirilolavnii <sic> în Kiev, la optusprázéce ani ai vârștii méle și mi-am făgăduit lui Dumnezeu sărăciia cea de bună voie a avea, dintru acéa vréme, până la apropiarea mea de mormânt n-am câștigat avéri, nici lucruri de prisosit, afară decât sfintele cărți. N-am adunat aur și argint, nici am voit a avea haine de prisos, nici oarecare lucruri fără numai singure céle de trebuință mare, ci neagoniseala și sărăciia cu // duhul cea călugărească cu în sus lucru a-l păzi m-am sărguit, negrijindu-mă pentru sine, ci aruncându-mă la proniia lui Dumnezeu, carele niciodinioară nu m-au părăsit în cele ce au întrat în mâinile méle, din céle ce făcătorii de bine ai miei îmi da și veniturile chilie de la nacealnici, acelea le chiebtuiam la trebuințele méle și ale mănăstirii, unde am fost igumen și arhimandrit.

Așășdéria, întru arhierie fiind, n-am adunat venitul chilie, care n-au fost mult, ci unile, adecă, le chiebtuiam la trebuințele méle, iar altele la nevoile celor nevoiași, unde Dumnezeu au poruncit.

Deci niminea să nu ostenească, după moartea mea, a cerca sau a ispiti de vreo mare adunare a chilie méle, pentru că nici de îngropare n-am lăsat ceva, nici pentru pomenire, ca sărăciia călugărească la sfârșit, mai vârtos să arate lui Dumnezeu, că crez că mai bine priimit va fi Lui de niciun ban după moartea mea nu va rămânea, decât multă adunare ce ar fi fost neîmpărțită.

Și deacă pre mine, așa sărac fiind, niminea nu va vrea să mă dea obicinuitei îngropări, îi rog, dar, pre aceia carii după moartea sa <sic> își aduc aminte să tragă păcătosul meu trup în casa săracilor și acolo, în mijlocul trupurilor, să-l arunce pre el.

Iar deacă voința stăpânitorilor va porunci să mă îngroape pre mine, mortul, după obicei, rog pre iubitorii de Hristos îngropători să mă îngroape pre mine în mănăstirea sfântului Iacov, episcopul Rostovului, în unghiul bisericii, unde locu este însemnat de mine.

Pentru aceia mă rog, cel ce va vrea, făr-de bani, să pomenească pre păcătosul meu suflet întru rugăciunile sale către Domnul, acela și însuși să fie pomenit întru împărăția ceriurilor. Iar celui ce ar cere pentru pomenire plată, pre acela îl rog să nu mă pomenească pre mine, cel sărac, carele nimic pentru pomenire n-am lăsat. Iar Dumnezeu să fie tuturor milostiv și mie păcătosului în véci. Amin.

Unul ca acesta este așăzământul meu.

Aceasta este diiata mea cea duhovnicească; una ca aceasta este încredințarea pentru avérea mea.

Iar deacă cineva, aceștii înștiințări încredințându-se, va începe a căuta după mine aur și argint, acela, măcar de și mult să va osteni, nimic nu va afla, și-l va judeca pre el Dumnezeu.

Scrisu-s-au în cetatea cea de Dumnezeu păzită, în Rostov, în casa arhierescă, în anii de <la> Hristos 1704, aprilie 4⁹.

În Moldova literatura religioasă de proveniență ucraineană și rusă a pătruns mai devreme și mai adânc decât în Țara Românească. Nu este de mirare, așadar, să observăm că scrierile lui Dimitrie Rostovski au fost traduse mai ales în Mănăstirile Neamț și Secu, pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor, iar spre mijlocul secolului al XIX-lea și la Mănăstirea Vorona.

Două au fost, mai ales, personalitățile ecleziastice care au receptat, au tradus și au difuzat parte din scrierile mitropolitului de Rostov și Iaroslav: mitropolitul Veniamin Costache, opozant al politicii abuzive rusești din Moldova (ceea ce a dus, de altfel, la demiterea lui și retragerea la Mănăstirea Slatina) și arhimandritul Vartolomeu Măzăreanu, egumenul Mănăstirilor Putna și Solca⁹.

Din răsfoirea *Catalogului manuscriselor românești* de la Academie, au rezultat nu mai puțin de 34 volume miscelane și trei volume întregi cu opera sa istorică – despre care vom aminti ceva mai jos – în care Dimitrie mitropolitul este prezent cu diferite fragmente din operă, în special din cea omiletică. Cele trei volume, 1470, 2410 și 166 cuprind textul *Cronograful său*, care de altfel a și fost tipărit în oficina nemțeană, în aprilie 1837¹⁰.

⁹ Un studiu amănunțit cu privire la opera istorică a lui Dimitrie Rostovski, cu multe elemente bibliografice (după obiceiul său), ne-a lăsat mult regretatul nostru coleg, Paul Cernovodeanu, în „Mitropolia Olteniei”, 600 de ani de la întemeiere, nr. 5–8, Craiova, 1970, p. 692–704, sub titlul *Cronograful Mitropolitului Dimitrie al Rostovului în Țările Române*. Să se vadă și Diomid Strungaru, *Cel mai vechi cronograf românesc de proveniență rusă* în „Romanoslavica”, X (1964), p. 89–99, precum și Doru Mihăescu, *Cronograful mitropolitului Dimitrie al Rostovului*, în vol. *Cronografele românești*, Editura Academiei Române, București, 2006, p. 243–267.

¹⁰ Într-un chenar de motive vegetale, este așezat următorul titlu: *Întru slava sfintei și ceii de o ființă și de viață făcătoarei și nedespărțitei Treimi, a Tatălui, a Fiului și a Sfântului Duh s-au tipărit acest Hronograf, adecă numărare de ani, în zilele bine credinciosului nostru domn Mihail Grigoriu Sturza voevod cu blagosloveniia preasfinții sale chirio chir Veniamin, mitropolit Sucevii și Moldaviei, prin osârdiia precuvioșiei sale chir Mardarie arhimandritul și starețul sfintelor monastiri Neamțul și Secul, în tipografia sfintei Monastiri Neamțul, la anul 1837, aprilie 14.*

Cel mai vechiu dintre ele, manuscrisul 1470, care stă la baza imprimării din 1837, a fost copiat în 1811–1812, la Episcopia Hușului, de către ieromonahul Nicandru Dobrușanul (cu metanie la Mănăstirea Dobrușa, din județul Soroca), dar nu amintește de traducător¹¹.

Paul Cernovodeanu, în schema manuscriselor cronografului lui Dimitrie Rostovski, pretinde că cele două volume cu opera întreagă (1470 și 2410) provin din manuscrisul 2769, în timp ce Doru Mihăescu apreciază că toate manuscrisele traducerii au la bază un prototip realizat pe la 1770–1800 (versiunea păstrată fragmentar în ms. 2769 datând, în opinia sa, din 1810–1811). Dar acest miscelaneu (ms. 2769), datat, în parte, din anii 1811–1814, nu cuprinde decât 37 de file din *Cronograf*, ceea ce, după opinia noastră, nu-l poate impune ca text inițial. În plus are același an de copiere ca și exemplarul de la Huși al lui Nicandru Dobrușanul. Rămâne să fie socotită totuși această variantă drept cea mai apropiată de prototipul traducerii (dacă nu cumva conține chiar originalul traducerii).

După acest manuscris a fost copiată varianta cu cota 2410, fără deosebiri textuale, pregătită de la început pentru a fi tipărită. Paul Cernovodeanu și Doru Mihăescu observă și prezența câtorva elemente tipografice (text, frontispicii și majuscule), pe care le întâlnim și în ediția din 1837 de la Neamț.

Manuscrisul a fost executat într-o superbă grafie chirilică, datată 25 noiembrie 1814, de către Dumitru Răzmeriță, și a așteptat 23 de ani până să-i vie rândul la imprimare¹².

Mitropolitul concepușe *Cronograful* pe dimensiuni uriașe, mai largi cu mult decât *Viețile sfinților*. Dar deși îl intitulase „de la facerea lumii, până la nașterea lui Iisus Hristos”, din cauza comentariilor extrem de largi și care trădează în persoana lui Dimitrie Rostovski un mare savant al studiilor biblice, *Cronograful*, se oprește cu povestirea faptelor la Esau și Iacov, fiii gemeni ai lui Isaac, iar volumul de

¹¹ Cf. Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 342–343. Titlul manuscrisului este următorul: *Hronograful sfântului Dimitrie, mitropolitul Rostovului. Întru slava lui Dumnezeu unuia în Troiță, întru cinstea preasfintei de Dumnezeu Născătoarei și a tuturor sfinților începim Hronograful, spuind în scurt faptele, de la începutul facerii lumii, până la nașterea lui Hristos, fiind adunat din dumnezăiasca Scriptură, din feliuri de Hronografuri și scriitori de istorii grecești, slavinești, râmlănești, leșăști, evreești și altele, la anul 1811 (f. 1^v)*.

¹² Cf. *Catalogul manuscriselor românești*, vol. 2, București, 1983, p. 268. Redăm însemnarea copistului (f. 1^v): *Întru slava Sfintei ceii de o ființă, de viață făcătoarei și nedespărțitei Troiță, a Tatălui, a Fiului și a Sfântului Duh, în zilele binecredinciosului și de Hristos iubitorului domnului nostru Scarlat Alexandru Calimah voevod și a preosfințitului arhiepiscop și mitropolit a toată Moldaviia, chirio, chir Veniamin, s-au scris această sfântă și preafolositoare carte, ce se numește Hronograf, care arată într-însul faptele anilor de la facerea lumii, având întru sineși deosebite cuvinte de învățătură pentru obiceiuri a sfântului Dimitrie mitropolit Rostovului, care s-au tălmăcit din limba rusască în cea românească spre folosul de obște. Și s-au scris de mine, smeritul și mult păcătosul Dimitrie Răzmeriță în sfânta mănăstire Neamțul, în vremea preacuvioșiei sale chir Silvestru, arhimandrit și stareț al sfintelor Mănăstiri Neamțului și Secului. În anul de la Hristos 1814, noemvrie 25. Pentru titlu, aflat la f. 2^v, vezi Doru Mihăescu, *op. cit.*, p. 250.*

dimensiuni mari, imprimat la Neamț, are 328 pagini. Cum nici măcar comentariile la cartea Facerii n-au fost terminate și cum *Vechiul Testament* are nu mai puțin de 52 de cărți, ne putem lesne imagina neputința lui Dimitrie Rostovski de a pune punct final uriașei munci pe care o concepușe.

Nu vom analiza conținutul *Cronografului*, o treabă ultra fastidioasă și, astăzi, cu totul inutilă. Ne vom referi însă la unele probleme de istorie literară veche, nu lipsite de oarecare interes. Mai întâi că nu la Mănăstirea Neamț „fala Moldovei”, cum o numea Creangă au avut loc primele traduceri ale *Cronografului*, ci cu mulți ani mai devreme – peste 60 – la Mănăstirea Putna. Trăia acolo un călugăr învățat, Vartolomeu Măzăreanu, devenit mai apoi arhimandrit și obləduitor acestei mănăstiri unde se odihnea trupul lui Ștefan. A fost un adevărat patriot, acest Vartolomeu căci a lăsat scrise în limba română lucruri demne de subliniat¹³. Vartolomei a fost cel dintâi care a recunoscut valoarea operelor lui Dimitrie Rostovski și a dispus traducerea lor în românește.

La 1741, un călugăr rus, Nicodim Grigorovici, a avut fantezia, pe care n-o blamăm, să supună *Cronograful* marelui mitropolit unor eliminări și completări. Textul rusesc, ajuns în Moldova, a fost tradus în românește de Vartolomeu Măzăreanu și copiat la 1766¹⁴.

Textul *Cronografului* este redus la 108 file, manuscrisul încludând și alte opere, în special literatură apocaliptică. Poartă cota 4241 și a fost dăruit Academiei de Paul Gore în ianuarie 1914. Manuscrisul are numeroase însemnări, reținute de *Catalogul* autorului, care nu interesează limitatul nostru subiect¹⁵.

¹³ Vezi articolul lui V. A. Urechia, *Arhimandritul Vartolomei Măzăreanu (1720–1780). Notiță biografică și bibliografică*. București, 1889. În 1911 Dimitrie Dan a făcut să apară studiul său intitulat *Vartolomeu Măzăreanu. Schiță biografică*. București, 103 p. N. Iorga, în *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688–1821)*, operă de erudiție neegalată până azi și reeditată de fostul său secretar, Barbu Teodorescu, în 1969, p. 437–453. Tratatul de istoria literaturii, inclusiv ale Academiei Române, consacră câteva rânduri acestui rar patriot al vremii sale, dar o monografie științifică își așteaptă încă autorul.

¹⁴ Cf. Gabriel Ștrempel, *Catalogul ...* vol. III, București, 1987, p. 388–389.

¹⁵ Redăm doar titlul *Cronografului* și însemnarea lui Vartolomeu Măzăreanu de la fila 181, unde recunoaște că traducerea n-a fost copiată, cum se obișnuia îndeobște.

Catalog ... III, p. 388, F.2: „*Letopiseș care s-au tălmăcit di pe rusie pe moldovenie în sfânta Mănăstire Putna, la dzilile preluminatului, de Hristos iubitoriului, domnului nostru Grigorii Alecsandru Ghica voevoda, fiind mitropolit țării preosfinție-sa chiriu chir Gavriil și episcop Rădăușului preasfinție-sa chir Dosithei și arhimandrit și igumen în sfânta Mănăstire Besericanii cuvioșie-sa chir Misail, cu toată osârdie și cheltuiala a precinstiului ieromonah chir Varlaam, diceul numitei mănăstiri Beserecanii, prin ostentia mult păcătoșului Vartholomei, arhimandrit sfintei Mănăstiri Putnii, în anii de la Hristos, Mântuitorul, 1766, noevrii*”.

F. 181: „*Tuturor, de obște, pravoslavnicii cetitori, carii veți ceti pre aceste trei ... cărți, care întru adevăr că sunt folositoare de suflet, cu umilință mă rog, aflând greșală, sau în tălmăcit, sau în alcătuire cuvintelor, sau în scrisoarea slovelor, să mă ertați și să mă blagosloviți și să mă și credeți, căci deodată li-am și tălmăcit și li-am și scris și foarte cu greu mi-au fost. Și pentru acéi[a] nu iaste cu puțință să nu fie câte puțină greșală. Sfârșitu-li-am de scris ... întru acest an 1767, aprilii 23 dzile. Mult păcătoșul Vartholomei, arhimandrit Mănăstirii Putnii*”.

La puțină vreme după traducerea lui Vartolomeu Măzăreanu este copiat la Mănăstirea Putna, în 1769, textul unui alt manuscris, pentru nevoile starețului. Are aproximativ același conținut, numai că în procesul catalogării, dintr-o neatenție condamabilă, am atribuit *Cronograful* lui Nicodim Grigorovski (alias Grigorovici). Acesta are cota 5385, fusese donat de noi, pentru Bibliotecă, în 1963, de la prof. Mihai Cărăușu, ginerele lui Simion Florea Marian de la Suceava și fusese catalogat la început sub nr. 6025¹⁶.

Manuscrisul dovedește răspândirea rapidă a textelor în lumea ecleziastică și interesul major pentru literatura istorică și cea eshatologică¹⁷. Redăm un fragment din însemnarea copistului Irinei Grigorievici¹⁸.

Manuscrisul are numeroase însemnări istorice, printre care și aceea ce descrie vizita lui Iosif al II-lea în Bucovina și restituirea la 1783, din porunca împăratului, a moaștelor lui Sf. Ioan cel Nou, păstrate în Polonia.

Ultimul manuscris din seria Măzăreanu, oarecum contemporan cu cele pomenite mai sus, poartă cota 1536 și a fost dăruit Academiei odată cu întreaga bogată bibliotecă a mitropolitului Iosif Naniescu în anul 1894¹⁹. Ca și celelalte

¹⁶ Mănăstirea Bisericiani, așezată la 15 km. nord-vest de Piatra Neamț, a fost ridicată de Iordache Cantacuzino, boier de divan de mare prestigiu al lui Vasile Lupu.

¹⁷ Paul Cernovodeanu a cetit greșit numele copistului numindu-l Ioan Gheorghievici. Drept este că iscălitura nu este ușor de descălcit.

¹⁸ *Catalog* ... IV, p. 287: „Tuturor de obște pravoslavnicilor cetitori, care veți ceti pre aceste trii dumnezești cărți, care întru adevăr că sunt folositoare de suflet, cu umilință mă rog, aflând greșale în cuvinte, sau în scrisoare slovelor, să mă ertați, și să mă blagosloviți și să mă și credeți, că mai mult pe apucate li-am scris fiind vremile turburate cu strămutare bejenilor și mai vărtos și eu, fiind nediertosât întru știința scrisorii. Și le-am scris de pe o carte a preaiubitului meu dascal, chiar Vartholomei, arhimandrit a svintii Mănăstiri Putnii și egumen <în>tru ace vreme sfintii Mănăstiri Solchii, ca să fie sf<inții> <sale> de pomenire și mie de învățatură.

Sfârșitu-le-am de scris cu agiutoriu lui Dumnezeu întru acest an 1769, mai 1. Mult păcătosul și mai micul între <i>podiiconi fiind dascălaș Mitropoliei Sucevii, Irinei Grigorievici”.

¹⁹ *Catalog* ... I, p. 361: „Letopisăț cari s-au tălmăcit di pi slovenie ... în sfânta mănăstire Putna, în dzâlile preluminatului și de Hristos iubitoriului domnului nostru Grigorii Ioan Calimah vovoda, fiind mitropolit Țării Moldovii preosvinție sa chiriu chir Gavriil, unchiul mării sale și episcop Rădăușului preosvinție sa chiriu chir Dosotheiu Herescul și egumen sfintii mănăstiri Putnii sfinție sa chir Pahomie. Și l-am tălmăcit eu, smeritul și mult păcătosul Vartholomei Măzarian, arhimandrit numittii mănăstiri, în anul dela Hristos Mântuitoriul nostru 1768, april.

Iară acum s-au prefăcut al doile rând pără la jumătate, la număr 85, de mine, smeritul diiac Ion Cliuc ot satului Târnauca, la leat 1772, octomvrie 20. Acest Letopisăț este alcătuit și adunat din multe feliuri de scrisori de monahul Necodim Grigorovici din Țara Moschicească, arătând în scurt de câte fapte s-au făcut de la zidire lumii până în 3500 de ani. Și întru acești Letopisăț sunt și alte învățaturi foarte folositoare de suflet.

Acest dascal monah, Nicodim, după cum adeverește alcătuire di scrisoare lui, să cunoaște că au fost un om foarte iscusit la învățatură. Iară după ce-au sfârșit Letopisățul au scris Cuvântul sfînșitului mucenic Ippolit, papa de Roma, pentru săvârșitul lumii și pentru Antehrist și pentru al doile venire a Domnului nostru Iisus Hristos. Iară după acela au scris Vedeniile sfântului Grigorie, ucenicul sfântului Vasilie, întru care anume și pre amăruntul arată cum și în ce chip va să fie strașnica giudecată.

Pentru aceia și eu, urmând acelu, le-am tălmăcit și <le-am> scris toate pre amăruntul după aceiaș orânduială”.

exemplare și acesta cuprinde prescurtarea lui Nicodim *Grigorovici* și adaosurile la care nu ne-am referit mai înainte, adaosuri de literatură eshatologică: *Cuvântul lui Ippolit, papa Romei, pentru sfârșitul lumii și a doua venire a Mântuitorului și Vedeniile Sf. Grigore ucenicul Sf. Vasile cel Nou.*

Este datat 1776 și a fost scris în nordul Bucovinei, în satul Târnauca. Însemnările sunt elocvente și impresionante, pentru că provin din pământuri ce nu mai sunt ale noastre și le redăm în note²⁰.

Iată că aceste manuscrise de tip Măzăreanu – este drept, cu prelucrările pe care le-am observat – sunt mai vechi decât cele ce au stat la baza ediției de la Neamț din 1837, îndrumată de Veniamin Costache, și mai numeroase, dar când s-a pus problema tipăririi a fost ales textul fără modificările lui Nicodim Grigorovici. Așa era firesc!

Cu această înșiruire de manuscrise n-am epuizat subiectul, destul de diluat, de altfel. Menționam la început că opera istorică a lui Dimitrie Rostovski n-a avut răspândire dincoace de Milcov. Un singur manuscris conservă Biblioteca Academiei, ocupat de *Cronograful* marelui mitropolit, copiat la Mănăstirea Căldărușani, ctitoria lui Matei Basarab. Poartă cota 166²¹ și a fost copiat într-o grafie artistică la 1803, de un ieromonah Daniil. După ductul grafiei, acest Daniil s-ar părea că provenea din obștea monahală de la Mănăstirea Cernica, centru cunoscut pentru copieri de manuscrise din jurul anului 1800. Nu este îndoială că textul s-a copiat la Căldărușani și a făcut parte din biblioteca acelei mănăstiri (însemnările de la f. 1 și 531 sunt concludente), dar a fost vorba, probabil, de un împrumut de copist, care s-a deplasat în acest scop la Căldărușani, mai ales că distanța dintre cunoscutele centre monahale nu depășește 40 de km²².

²⁰ *Catalog ... I, p. 362:F. 120^v: I „Tuturor, de obște pravoslavnicilor creștini cititori, smerită rugăciune de la mine, nevrednicul și mult păcătosul, robul lui Dumnezău Gheorghie Filipăscul, diiac din satul Târnauca ot ținutul Cernăuțului, cărora veți citi acest Lătopiseși și veți afla greșală, întărindu-vă înțelepciune minții dumilovoastre, să îndreptați cu duhul blândeților și să nu mă ponosluiți, aducându-vă aminte că Dumnezău este acela Unul cel ce n-au greșit; iar un păcătos, aflându-mă supt sarcina păcatelor celor ce sunt fără de număr, și cu știință și fără-de știință – adică și cu voe și fără de voe – însuși sunt încredințat cum că la multe locuri voi fi făcut greșală. Ce mă rog cu toată osârdie, să treciți cu vedere greșala me și să mă ertați pre mine păcătosul, pentru ca să fie milostivire lui Dumnezău să dobândiți toți ertăciune. Așe mă rog. Amin”.*

II: „Acest Litopiseși s-au făcut cu toată cheltuiala dumisale cuconului Costachi, fiu lui dumisale stolnicului Dumitraș Potlog, pren mâna me, Ghiorghie dascal din Târnauca ... Iar pâr-acolo s-au scris <de> Ion Cliciuc, la velet 1776, septemvrie 18”.

F. 127: „Sfârșit și lui Dumnezău mărire. Amin. Smeritul și mult păcătosul robul lui Dumnezău Ghiorghie Filipăscul diiac ot Târnauca. Let 1776 septemvrie 18 dzile”.

²¹ *Catalog ... I, p. 51, F. 21: „Întru slava lui Dumnezău, unuia în Troiță, întru cinstea preasfintei Născătoarei de Dumnezău și a tuturor sfinților, o începem cărfulia scrierii anilor, care le spune în scurt faptele și lucrurile de la începutul facerii lumii până la nașterea lui Hristos, fiind adunată din dumnezeiasca Scriptură, de la feliuri de scriitori de ani și scriitori de istorii, grecești, slovenești, rîmlenești, ovreești și alții”.*

²² A se vedea suita de manuscrise copiate de un Daniil, cernican, 14 la număr, aproximativ contemporane cu *Cronograful 166*. Cf. G. Ștrempel, *Copiști de manuscrise românești până la 1800*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1959, p. 44–46.

Manuscrisul are 531 file și face parte din tipul Vartolomei Măzăreanu. A ajuns de la Căldărușani în Biblioteca Facultății de Teologie din București și de acolo, din dispoziția Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, la Biblioteca Academiei Române.

Trecerea în revistă a manuscriselor *Cronografului*, ale *Vieților sfinților* ale scrierilor dogmatice, ori ale celor de combatere a răscolnicilor nu epuizează, nici pe departe, creația lui Dimitrie Rostovski, existentă în fondul nostru de manuscrise. Am numărat, cum arătam mai sus, zeci de volume, dintre care *Predici*, *Cuvinte de învățătură*, *Cugetări*, *Sfaturi* și *Îndrumări pastorale* etc. sunt atribuite mitropolitului, de cei cari le-au tradus sau copiat. Dar atâtea sute de alte texte, cu subiecte cu conținut monahal nu sunt „semnate”, nu sunt atribuite vreunui cugetător sfânt mai îndepărtat sau mai apropiat de vremea noastră. Cine ar îndrăzni să încerce să descâlcească toată această literatură de înaltă cugetare ecleziastică și sfințenie și să o adune pe cea atribuită lui Dimitrie Rostovski într-un singur manuscris?!

Ne vom limita, așadar, să îndemnăm cititorul să urmărească cu atenție indicii celor patru volume ale *Catalogului manuscriselor românești* de la Biblioteca Academiei Române, a căror redactare ne-am străduit să fie cât mai corectă.

Reținem câteva titluri din acești indici: *Cuvânt pentru alegerea sufletului cu lumea* (ms. 9); *Doftorie duhovnicească la tulburarea gândurilor* (ms. 574, 1513 ș.a.); *Pentru patimile Domnului* (ms. 1255, 3049, 3778, 4377, 5705); *Păstorie duhovnicească* (2119, 2121, 2139, 2159 ș.a.; unele dintre aceste manuscrise au fost copiate la Cernica ori Căldărușani); *Învățătură duhovnicească a omului celui din lăuntru* (ms. 1566, 2775, 3469 ș.a.); *Cuvânt la Pocrov* (1945, 2786).

Am amintit de *Eresurile lipovenești*, trei manuscrise copiate târziu, după 1839, la doi ani după ediția tipărită, la Mănăstirea Neamț, de către Veniamin Costache.

Cu siguranță, Dimitrie Rostovski ar merita un studiu pertinent cu privire la opera lui, însoțit de o analiză temeinică a ideilor, învățăturilor și sfințeniei sale. Problema este cine ar mai fi în măsură astăzi să-l facă?

DES ÉCRITS EN VERSION ROUMAINE ET TRADUCTION DU TESTAMENT DU
MÉTROPOLITE DIMITRIE ROSTOVSKI DANS LES COLLECTIONS DE LA BAR

(Résumé)

L'œuvre religieuse du métropolite Dimitrie Rostovski s'est très tôt répandue dans les Pays Roumains par les traductions réalisées aux Monastères Neamț et Secu.

Dans le cabinet des manuscrits de la Bibliothèque de l'Académie Roumaine on conserve de nombreux fragments d'écritures sacrées, particulièrement des homélies mais aussi ce testament original qui trahit un vrai esprit de sainteté.

*Biblioteca Academiei Române
București, Calea Victoriei, 125*